

VI. Hodnota

Goethe, jeden z největších básníků, které kdy lidstvo mělo, se vícekrát vyjádřil s posměchem o teorii a spekulování. „Šedá, můj příteli, je všechna teorie,”* řekl. A jistě znáte místo, kde říká: „... chlap, jenž spekuluje napořád, toť soumar na vyprahlé pláni: točí se dokola, jak byl by běsem jat...”** Jsem přesvědčen, že Goethe a s ním všichni básníci a snad i všechny ženy, jež většinou myslí jako básníci, mají pravdu v tom, když se brání přehnanému teoretickému myšlení. Je totiž pravda, že skutečnost není člověku jen předmětem nazírání. Nejen že se na ni *dívá*, ale také ji *hodnotí*, vnímá tuto skutečnost jako krásnou nebo ošklivou, dobrou či zlou, příjemnou nebo trapnou, vznešenou či nízkou, posvátnou anebo profánní atd. Jsme již takoví, že se k ryze nazíravému postojí dokážeme povznést jen s velkým úsilím, a i to pouze ve vzácných okamžicích. Konec konců je náš život určován hodnocením a hodnotami.

Vyjdeme-li z toho, můžeme si ovšem říci: k čemu pak je všechno toto filosofování a uvažování; stačí ponořit se do světa hodnot a *žít*; Goethe postavil proti šedivé teorii věčně zelený strom života. Tak smýšlí i mnoho dnešních filosofů – uveďme mezi jinými alespoň Gabriela Marcela, který si stanovil jako základní pravidlo: *Nejsi v divadle*, tzn. nemáš se dívat. Já se domnívám, že myšlení, ryzí nazírání, je také kusem života a že goethovské kladení teorie a života proti sobě je pochybené. Zdá se mi, že celý lidský život, ve kterém by nebylo alespoň pár okamžiků čisté teorie, čistého nazírání, by vůbec nebyl lidským životem. Nazírání však jistě není v našem životě všechno a také to není jen ono, co jej činí *lidským*. Hodnocení a vše, co je jeho důsledkem, náleží k životu právě tak podstatně jako teorie.

Proto se filosof musí zabývat i hodnotami. A opravdu

* J. W. Goethe: *Faust I.* Přel. O. Fischer. Praha 1955, s. 107.

** Tamtéž, s. 97.

byla po tisíciletí teorie hodnot, pokus o vysvětlení této stránky našeho života, základní složkou každé filosofie. A to proto, že právě s oblastí hodnot jsou spojeny snad největší problémy ze všech. Jakkoli jednoduché a srozumitelné se samy hodnoty mohou jevit našemu duchovnímu zraku, celá věc se ohromně zkomplikuje, když se pokusíme správně jim porozumět.

Raději si pro začátek uveďme nějaký příklad. Musíte mi odpustit, že je to příklad velice drsný a tvrdý: nejde tu však o city, ale o porozumění, a takové drsné příklady obyčejně vystihnou podstatu otázky nejnázorněji. Jde tedy o tento příklad: Mladý zločinec, nazveme ho třeba Karel, radí svému příteli Ludvíkovi, aby v noci vzal ze zásuvky britvu a podřezal matce ve spánku hrdlo a potom aby si klidně vzal její peníze. Za ty budou mít oba mladíci veselý večer v hospodě. Ludvík, o kterém předpokládáme, že je to normální člověk, řekne rozhořčeně, že něco takového nikdy neudělá. Karel se zeptá: Proč? Je to přece tak jednoduché a budeme z toho mít užitek. Co na to odpoví Ludvík? Vžijme se do jeho situace. Co bychom asi odpověděli *my*? Bojím se, že bychom nenalezli žádnou patřičnou odpověď. Možná bychom řekli, že je to zločin, sprostota, něco nedovoleného a špinavého, že je to hřích atd. Kdyby se nás však Karel zeptal, proč se nemá dělat nic zločinného, špinavého, hříšného atd., dokázali bychom říci jen to, že takové věci se zkrátka nedělají. Jinak řečeno, neodpověděli bychom *nic*. Vůbec bychom nesvedli podat nějaký důkaz, zdůvodnění svého postoje. Věta „Nesmíš své matce podřezat krk pro peníze na pití” nemůže být zdůvodněna. Je *evidentní*: dá se nejvýš říci, že to tak *je* a že o tom není co diskutovat.

Taková je tedy situace. Můžeme se teď pokusit trochu ji rozebrat, abychom pochopili, co všechno je v této složité situaci zahrnuto. K tomu použijeme fenomenologické metody, kterou jsme popsali v minulé úvaze; jiná metoda pro tento předmět totiž vůbec neexistuje.

Nejprve tedy zjišťujeme, že naše věta „Nesmíš své matce atd.” se nám jeví jako *daná*. Je tady, před naším duchovním zrakem jako něco, co je na nás zcela nezávislé a samo o sobě, jako nějaký předmět ve světě, snad jen naléhavěji

daný než prosté věci. Je to, jak říkají filosofové, *jsoucno*. Jaký druh *jsoucna*? Očividně to není *jsoucno* reálné. Neboť nic takového, žádná taková *věc* se ve světě nevyskytuje – a nadto má ten výrok nadčasovou a mimoprostorovou platnost. Je to *ideální* *jsoucno* stejného druhu jako matematické útvary.

Avšak – a v tom je ten velký rozdíl – takové *jsoucno* není jen jednoduše zde jako matematický vzorec. Neboť ten říká jen to, co *je*, zatímco naše věta něco *vyžaduje*; říká, co *má* být. Stojí před naším svědomím jako volání, jako příkaz. Je to vskutku zvláštní, ale je to tak.

Za třetí pak je tento příkaz, tento výrok, jak kdysi postřehl Kant, *kategorický*. To znamená, že nemá smysl ptát se, *proč* tak máme jednat. V technické oblasti je to jiné. Například v technice automobilové jízdy máme příkaz: „Asi po dvou třetinách zatáčky přidej plyn.“ Tento příkaz je hypotetický, to znamená, že je závislý na nějakém účelu, neboť platí, jen pokud chceme projet zatáčku rychle a bezpečně; pokud bychom nechtěli, ztratil by příkaz svůj smysl. Ale naše věta o matce je zcela jiné povahy. Je *kategorická*. Klade požadavek *nepodmíněně*, bez zřetele k jakémukoli účelu. I kdyby země měla puknout v případě, že svou matku nezavraždím, stále bude přesto platit příkaz, že ji zavraždit nesmím.

Za čtvrté – ale už jen za čtvrté – zjišťujeme, že pochopení takového příkazu, takové věty, na nás *působí* bezprostředně. Čím jasnější toto pochopení je, tím je silnější naše reakce, tím mocnější je naše vůle, rozhořčení nebo nadšení. Tato reakce pochopitelně závisí také na našem momentálním tělesném nebo duševním stavu – jsem-li unavený, reaguji slaběji –, avšak v první řadě je určena předmětem a pochopením tohoto předmětu.

Potud popis této situace. Pokusíme se nyní o objasnění tohoto zvláštního a tak významného fenoménu. Těmto výkladům bych rád předeslal jen krátkou poznámku o různých pojmech a typech hodnot, se kterými se tu setkááme.

Podle toho, co tu bylo řečeno, je tedy nutno ostře rozlišovat trojí: za první *věc*, tj. něco reálného, co je nějak hodnotné – ať už pozitivně nebo negativně –, například je to

dobré nebo špatné. V našem případě je touto reálnou věcí čin vraždy. Toto reálné, v našem případě tedy čin, je charakterizováno určitou vlastností, která z něho právě činí cosi hodnotitelného. Tato vlastnost – a to je za druhé – se nazývá v přesném smyslu slova „*hodnotou*“. Za třetí jsou tady pak naše vztahy a reakce na to, naše nazírání hodnot, naše vůle, která něco vyžaduje, nebo se proti něčemu vzpírá, atd. Tyto tři věci nesmíme zaměňovat, neboť jsou zcela rozdílné: nositel hodnoty, hodnota sama a lidský postoj k hodnotě.

Pokud jde o hodnoty samy, existují v duchovní oblasti přinejmenším tři velké skupiny takových hodnot, a to hodnoty morální, estetické a náboženské. Morální hodnoty jsou nejznámější – zvláštní na nich je ona výzva *k činu* – obsahují totiž vždy *povinnost jednat*, nejen ono *má být* jako všechny hodnoty. Estetické hodnoty – hodnoty krásného, ošklivého, elegantního, hrubého, ušlechtilého, jemného, vznešeného atd. – budou asi také dobře známé. Charakteristické pro ně je, že sice obsahují ono *má být*, ale žádný *požadavek činu*. Vidíme-li například krásnou budovu, vidíme také, že to tak *má být*, avšak tato hodnota s sebou nepřináší výzvu apelující na naše svědomí, alespoň bezprostředně ne. Konečně jsou tu náboženské hodnoty, opět jiného druhu. Jsou také dobře známy lidem nábožensky založeným – ostatně každý z nás je v určitém ohledu více nebo méně religiózní. Analýza těchto hodnot je však velmi obtížná. Jisté je, že v nás vyvolávají pocit chvějivé bázně a zároveň odevzdanosti, a to ve spojení s přímo obrovským množstvím estetických a morálních reakcí. Zdá se však, že ani k morálním, ani k estetickým hodnotám je nelze zařadit. Tak například vražda vlastní matky je z morálního hlediska zločin, zlý čin; z náboženského stanoviska je to však něco úplně jiného, je to *hřích*. Nejdůkladněji prozkoumali filosofové hodnoty morální; estetické hodnoty byly již analyzovány daleko méně, ale náboženské stále ještě čekají na zásadní zpracování. Co je například svatost? O tom napsal pěknou knihu již zesnulý přední francouzský filosof Louis Lavelle pod názvem „Čtyři světi“, ale ani on se v analýze nedostal příliš daleko.

A nyní můžeme přistoupit k výkladu. Ústředním

problémem tu je otázka, jak vysvětlit změnu v hodnocení. Mohlo by se totiž zdát, že hodnocení je cosi neměnného, že například naše věta o matce je uznávána vždy a všude. Tak tomu však *není*. Morální hodnocení – a tím spíše hodnocení estetické a náboženské – je v různých dobách a v různých kulturních okruzích značně rozdílné. Polský etnolog Malinowski, jenž prováděl výzkumy v Austrálii, napsal svého času přímo otřesnou knihu o sexuální morálce tamnějších divochů. Při čtení této knihy máme dojem, jako by všechno, co se u nás pokládá za platné a snad i posvátné, se někde jinde hodnotilo jako špatnost a zločin. Pokud jde o estetické hodnoty, je dobře známo, že ženy pro nás ošklivé jsou pro příslušníky některých černošských kmenů krásné a obdivuhodné. Hodnocení se tedy jeví jako něco vysoce relativního.

Pro vysvětlení této skutečnosti máme dvě velké filosofické teorie, a to jednak pozitivistickou, jednak idealistickou v nejširším slova smyslu.

První, zastávaná především britskými empiristy, tvrdí, že relativitu a proměnlivost v hodnocení si musíme vysvětlit relativitou a proměnlivostí *hodnot samých*. Podle těchto myslitelů nejsou totiž hodnoty ničím jiným než jakýmsi sedimentem hodnotících procesů. Lidé si navykli z těch či oněch důvodů, většinou s ohledem na užitečnost, určitým způsobem hodnotit, a pak si vytvářejí tomu odpovídající hodnoty. Jakmile se situace změní a příslušná věc či jednání už nejsou užitečné, změní se také hodnoty. Pokud aplikujeme tento výklad na náš příklad, řeknou pozitivisté, že vražda vlastní matky by v *našem* kulturním okruhu byla sociálně škodlivá; neboť předně je matka nutná k tomu, aby dítě vychovala, a za druhé může mít možná ještě další děti. Je však možno představit si kulturu, ve které by tomu bylo jinak – dejme tomu kulturu, ve které by děti byly vychovávány výlučně ve státních institucích, anebo také, jako je tomu ve slavném románu Aldouse Huxleyho, by byly vyráběny synteticky ve speciálních továrnách a matek jako takových by nebylo zapotřebí. V takové kultuře by naše věta asi neplatila, protože by nebyla k užtku. Potom by vražda matky, kterou navrhl Karel, mohla být morálně v pořádku.

Potud pozitivisté. Pochopitelně také tvrdí, že hodnoty jsou *reálné věci*, a to určité postoje lidí.

Idealisté se však těmito argumenty necítí být nijak zasaženi. Přiznávají, že se naše *hodnocení* mění a že mnohé z toho, co tady považujeme za dobré, může se jinde nahlížet jako špatné. Upozorňují však, že tomu tak není jen v případě hodnot. Tak například staří Egypťané měli pro výpočet plochy trojúhelníka vzorec, který je ze stanoviska naší geometrie zjevně nesprávný. Používali tohoto vzorce po staletí. Dokazuje to snad, že pro výpočet plochy trojúhelníků na zemi existují dva správné vzorce? V žádném případě, řeknou idealisté. Dokazuje to pouze tolik, že lidé tehdy správný vzorec neznali. Stejně tak i v oblasti hodnot; neboť hodnocení – naše pochopení hodnoty a naše reakce na ni – je něco zcela jiného než hodnota sama. Hodnocení je proměnlivé a relativní; hodnoty samy jsou však věčné a neměnné. Zeptáme-li se, jaký mají idealisté důvod pro toto tvrzení, odpovídají stejně jako náš Ludvík Karlovi: „Je to evidentní.“ Jestliže jsme jednou pochopili, co je matka, potom nemůžeme mít žádnou pochybnost o tom, že vražda matky je vždy zločin a navždy jím zůstane. Kdo to popírá, je v tomto ohledu slepý. Stejně tak, jako jsou někteří lidé barvoslepi, jsou i lidé slepi k hodnotám.

Tuto nauku, která v podstatě vychází z Platóna, rozvinul v našem století velkolepě Max Scheler, největší moralista novověku. Každý, kdo se touto otázkou zabývá, by měl mít napřed přečteného Schelera; může ho potom třeba zavrhnout, ale mluvit o hodnotách bez znalosti tohoto velkého myslitele je podle mne nepřípustné.

Max Scheler a jiní idealističtí filosofové stále znovu a opět zdůrazňují, že změna, střídání je v oblasti hodnocení zcela výrazně častější než v kterékoli jiné teoretické sféře. To souvisí jednak s tím, že říše hodnot je velice bohatá a žádný člověk ji nemůže zcela vyčerpat – ba že člověk není dokonce s to plně proniknout ani *jednu jedinou* hodnotu. Říká-li Kristus v evangeliu, že nikdo není dobrý kromě Boha, pak je tím míněno kromě jiného toto: jen nekonečná bytost a nekonečně svatý duch může nějakou hodnotu plně postihnout. My lidé ji vidíme jen ve zlomcích, vždy

povrchně, vždy jednostranně. V tomto směru je to nauka s obrovským praktickým významem pro život. Vyplývá z ní totiž, že neexistují dva lidé, kteří chápou nějakou hodnotu stejně – jeden vidí lépe jednu hodnotu – dejme tomu hodnotu statečnosti – jiný zase hodnotu jinou – například hodnotu dobra nebo čistoty. A z toho plyne, že nemáme nikoho označovat za blázna, nerozumíme-li jeho chování. Může to být třeba hrdina, světec či génius. Bohužel, je pochopení této prosté pravdy málo rozšířeno, takže ti nejlepší z nás, kteří nejjasněji viděli určité hodnoty, byli obvykle pronásledováni masou slepých. A přece je pokrok lidstva závislý právě na těchto lepších, lépe vidoucích jedincích.

To je však jen jedna stránka této proměnlivosti. U hodnot totiž nezávisí jejich pochopení jenom na nadání, nýbrž *především* na vůli. Velmi řádný člověk vidí mnohem jasněji než člověk méně slušný – vidí totiž v oblasti jednání lépe správnost nebo nesprávnost nějakého činu. Stává se proto také, že člověk, který je mnohem nadanější a učenější než druhý, zaostává ve sféře hodnocení daleko za ním, ba že může být leckdy ve vztahu k nějaké určité hodnotě úplně barbar.

Tak vypadá velký spor mezi pozitivisty a idealisty. Ještě vám teď povím, jaký je můj vlastní názor na tuto věc. Myslím si, že pozitivismus je neudržitelný, zaměňuje totiž podle mne hodnocení s hodnotou, náš náhled hodnot a naše reakce na ně s hodnotami samými. Všechno, co uvádí pozitivismus, je možno stejně dobře vyložit ze stanoviska idealismu; nadto však idealismus není nucen popírat – jak to činí pozitivismus – bezprostřední evidenci hodnot. To především.

S tím dále souvisí, že vidím hodnoty jako něco ideálního. Nejsou to části či sedimenty naší duchovní činnosti. Nekladl bych však hodnoty do nějakého platónského nebe. Jsou jen v našem duchu – stejně jako matematické zákony. Ve světě existují jen jednotlivé, a to reálné věci.

Přece však – a to je můj třetí důvod – existuje ve světě určitý základ pro hodnoty. Co je tímto základem? Osobně tu vidím jen jednu možnou odpověď: hodnoty jsou zalo-

ženy na vztahu mezi člověkem a věcmi. Proč například existuje hodnota lásky k rodičům? Protože tělesná a duchovní konstituce člověka je už taková, že k tomu, aby dítě mohlo prospívat jako člověk, nutně musí milovat a poslouchat rodiče. Kdyby byla lidská konstituce jiná, měli bychom i jinou estetiku a jinou morálku. Vyplývá z toho, že hodnoty jsou proměnlivé? Ano i ne. Ano, pokud se člověk sám mění. Ne, pokud vykazuje neměnnou základní konstituci. Je v nás však obojí; jednotlivosti se mění, ale základní vybavení zůstává. A proto jsou stěžejní hodnoty neměnné. Pokud člověk zůstává člověkem, nemůže na tom nikdo, ani Bůh, cokoli měnit – vražda matky bude pro něho vždy platit za zločin. Jen se někdy stává, že člověk k některým hodnotám oslepe.

Tímto konstatováním jsme se však přiblížili k rozhraní mezi teoretickou filosofií, která chce jen rozumět, a filosofií praktickou, která učí, co je třeba dělat. Dovolte mi, abych z této druhé, praktické filosofie uvedl závěrem pravdu, která se mi zdá být pro lidský život čímsi ústředním: to, o čem bychom měli v tomto životě pro svého ducha nejvíc stát, je světlo, jasné chápání hodnot a síla uskutečňovat je.